ISSN -2583-147X (P), Vol.- 9, Issue No.IV, July 2023
Bastabatara Pariprakash Prachee
Peer Reviewed and Referred Research Journal

ଜଣେ ପାଠକ ଦୃଷ୍ଟିରେ କରୁଣା ଓ କାରୁଣ୍ୟର କାରିଗର ବ୍ୟାସକବି ସେନାପତିଙ୍କ ସରସ୍ୱତୀ ରେବତୀ

ଡକ୍ଟର ସନ୍ତୋଷ କୁମାର ନାୟକ, ଓ. ଶି. ସେ-୧

କାରୁଣ୍ୟର ଅପୂର୍ବ କାରିଗର ଫକୀର ମୋହନଙ୍କ ମହନୀୟତା ଫୁଟିଉଠିଛି ଦୁର୍ଭାଗ୍ୟ ଓ ଦୁଃସମୟର ଶରଶଯ୍ୟାରେ । ହାସ୍ୟ ଓ ବ୍ୟଙ୍ଗର ପ୍ରୟୋଗ ହେଲେ ହେଁ ଦୁଃଖ, କଷ୍ଟ, ଦୁର୍ଭାଗ୍ୟ ଓ ମୃତ୍ୟୁର ଅନୁପମ କଳା ଓ କାରିଗରୀ ସେନାପତିଙ୍କୁ ଆଣିଦେଇଛି ଅଜସ୍ର ପାଠକୀୟ ଶ୍ରଦ୍ଧା, ସ୍ୱୀକୃତି ଓ ସମ୍ମାନ । ତାଙ୍କର ଚାରୋଟିଯାକ କାଳଜୟୀ ଉପନ୍ୟାସ ଠାରୁ ଆରମ୍ଭ କରି 'ରେବତୀ', 'ରାଣ୍ଡିପୁଅ ଅନନ୍ତା', 'ଡାକମୁନ୍‌ସୀ' ପ୍ରଭୃତି ଗଳ୍ପ ଓ ଏପରିକି ପୁତ୍ର ମନମୋହନର ମୃତ୍ୟୁରେ ଓ ପ୍ରାଣପ୍ରିୟା ପତ୍ନୀଙ୍କ ଦେହାନ୍ତରେ ରଚିତ 'ଦୀପନିର୍ବାଣ' ଓ 'ହସି ହସି ଗଲା ମୋତେ କନ୍ଦାଇ କନ୍ଦାଇ' ପ୍ରଭୃତି କରୁଣରସାଶ୍ରିତ କବିତା ହିଁ ତାଙ୍କୁ ପାଠକର ମଥାମଣି ନୁହେଁ ବରଂ ହୃଦରତ୍ନ ହାରରେ ପରିଣତ କରିଛି । ଯଥାର୍ଥରେ ସେ ଅଗଣିତ ପାଠକର ହୃତ୍‌ସ୍ପନ୍ଦନ ପାଲଟି ପାରିଛନ୍ତି । ଫକୀରମୋହନ ଯଥାର୍ଥରେ କବି ଭବଭୂତିଙ୍କ ପୁନର୍ଜନ୍ମ ପରି ପ୍ରତୀତ ହୁଅନ୍ତି ଯିଏ କରୁଣରସ ମାଧ୍ୟମରେ ବିଂଶ ଶତକର ଓଡ଼ିଶାର ମନପ୍ରାଣକୁ ଧୋଇପୋଛି ସଫେଦ କରିବାର ଦୁର୍ବାର ପ୍ରଣ ନେଇଥିଲେ । ଏଣୁ ଫକୀର ମୋହନଙ୍କୁ ତାଙ୍କର କୃତି ଓ କୀର୍ତ୍ତି ଆଧାରରେ ଆଧୁନିକ ଓଡ଼ିଶାର ଭବଭୂତି ବୋଲାଇବାରେ କୌଣସି ଦ୍ୱନ୍ଦ୍ୱ ରହେ ନାହିଁ କି ଦ୍ୱିଧାବୋଧ ହୁଏ ନାହିଁ । ତାଙ୍କର 'ଉତ୍କଳ ଭ୍ରମଣଂ' ପାଠକଲେ ଜଣେ ସଚେତନ ପାଠକ ସହଜରେ ଭବଭୂତିଙ୍କ ଦ୍ୱାରା ପ୍ରଭାବିତ ଓ ବିଭାବିତ ଫକୀର ମୋହନଙ୍କୁ ଚିହ୍ନିପାରେ, ଜାଣିପାରେ ଓ ଅନୁଭବ କରିପାରେ । 'ରେବତୀ' ପଢ଼ିଲା ପରେ ଭବଭୂତୀୟ ହାତ ଓ ଛାତିର ଛାଇକୁ ଫକୀର ମୋହନ ଆଙ୍କିଲା ପରି ମନେହୁଏ । ଦେବୀ ସୀତାଙ୍କ ମାନବୀ ହୃଦୟର ଯନ୍ତ୍ରଣା ଜର୍ଜରିତ ଆର୍ତ୍ତନାଦ ଓ ନିରବତାର ପାହାଡ଼ ତଳେ ନିରବତାକୁ ଆହୁରି ନିରବ କରି ପକାଉଥିବା ଭାଗ୍ୟର କରାମତିକୁ କବି ଭବଭୂତି ଆଙ୍କିଥିଲା ପରି ଫକୀରମୋହନ ମାନବୀ ରେବତୀର ଦେବୀବତ୍ ନିରବତାକୁ ଆଙ୍କିଛନ୍ତି । ଫକୀରମୋହନ କରୁଣ ରସକୁ ମୁଖ୍ୟ ଉପକରଣ ଭାବରେ ଗ୍ରହଣ କରି ତାଙ୍କର ସଫଳ କଥାଶିଳ୍ପର ପରିଚୟ ପ୍ରଦାନ କରିପାରିଛନ୍ତି । ଏହା ପାଶ୍ଚାତ୍ର ରହସ୍ୟ ହେଉଛି ଫକୀର ମୋହନଙ୍କ ଆଦର୍ଶ ଓ ଅବବୋଧ । ପ୍ରଥମତଃ ଫକୀରମୋହନ କବି ଭବଭୂତିଙ୍କ ଦ୍ୱାରା ଖୁବ୍ ଅଧିକ ପ୍ରଭାବିତ ଥିଲେ । ସେଥିପାଇଁ ବୋଧହୁଏ ତାଙ୍କର 'ଉତ୍କଳ ଭ୍ରମଣଂ' କାବ୍ୟରେ ସେ 'ଭ୍ରମଣ' ଶବ୍ଦ ବଦଳରେ 'ଭ୍ରମଣଂ' ପରି ଅବିକଳ ସଂସ୍କୃତ ଶବ୍ଦ ଲେଖିବା ସହ ଗ୍ରନ୍ଥର ଆଦ୍ୟରେ ଭବଭୂତିଙ୍କ ଧାଡ଼ିର ଅଂଶକୁ ଗ୍ରହଣ କରି ପାଦରେ ପାଦ ଛନ୍ଦି ପଦ ରଚନା କରିଛନ୍ତି । ତାଙ୍କରି ଭାଷାରେ- "କେନଚିତ୍ ଉତ୍କଳ ପୁତ୍ରେଣ ବିରଚିତଂ ।" ପୁଣି ଲେଖିଛନ୍ତି- "ଉତ୍ପତ୍ସ୍ୟତେଽସ୍ତି ମମ କୋଽପି ସମାନଧର୍ମା । ଅବଶ୍ୟ ପଢ଼ିବେ ଯାହା ଲେଖିଗଲେ ଶର୍ମା ।" (ଉତ୍କଳ ଭ୍ରମଣଂ, ବିଶ୍ୱନାଥ କରଙ୍କ ଦ୍ୱାରା ମୁଦ୍ରିତ ଓ ୧୯୧୬ରେ ତୃତୀୟ ସଂସ୍କରଣ ଭାବେ ଉତ୍କଳ ସାହିତ୍ୟ ପ୍ରେସରୁ ପ୍ରକାଶିତ) ସେହିପରି ସେନାପତିଙ୍କ ସାହିତ୍ୟ ଅନୁଶୀଳନ ଓ ଅଧ୍ୟୟନ କଲା ମାତ୍ରେ ଆଉ ଏକ ବଳିଷ୍ଠ ସାହିତ୍ୟ ସ୍ୱରର ପ୍ରତିଧ୍ୱନି ଶୁଣାଯାଏ । ସେ ହେଉଛନ୍ତି ବିଶିଷ୍ଟ ଇଂରେଜୀ କବି ଓ ନାଟ୍ୟକାର ଉଇଲିୟମ୍ ସେକ୍ସପିୟର । ଉଭୟ ଭବଭୂତି ଓ ସେକ୍ସପିୟର 'ଭାଗ୍ୟ' ବା 'ଦୁର୍ଭାଗ୍ୟ' (misfortune)କୁ, ସମୟକୁ ନେଇ ଟ୍ରାଜେଡ଼ି ଓ କରୁଣ ରସର ଝୋଟିଚିତା ଆଙ୍କିଲା ପରି ବ୍ୟାସକବି ସେନାପତି କଥାସମ୍ରାଟ ଫକୀର ମୋହନ ମଧ୍ୟ ସେହି

ସେହି ଉପକରଣ ଓ ତକ୍‌ନିକ୍ (tools & technique) ପ୍ରଭୃତିକୁ ବ୍ୟବହାର କରି କବି ଭବଭୂତିଙ୍କ 'ଉତ୍ତର ରାମଚରିତ ମାନସ' ଅଥବା ସେକ୍ସପିୟରଙ୍କ 'ହାମ୍‌ଲେଟ୍', 'ଓଥେଲୋ', 'ଜୁଲିଅସ୍ ସିଜର୍', 'ମାକ୍‌ବେଥ୍', 'କିଙ୍ଗ୍‌ଲିୟର୍' ଓ 'ରୋମିଓ ଆଣ୍ଡ ଜୁଲିଏଟ୍' ପ୍ରମୁଖ ପ୍ରସିଦ୍ଧ ଟ୍ରାଜେଡ଼ି ପରି ଚମତ୍କାର ଓ କାଳୋତ୍ତୀର୍ଣ୍ଣ କୃତି ରଚନା କରିଯାଇଛନ୍ତି । 'ରେବତୀ' ତନ୍ମଧ୍ୟରୁ ଗୋଟିଏ କାଳଜୟୀ କୃତି ।

'ରେବତୀ' ଗଳ୍ପର ପ୍ରକାଶ କାଳ ୧୮୯୮ ମସିହା ଅକ୍ଟୋବର ମାସ । ତେଣୁ ଗଳ୍ପଟିର ରଚନା କାଳ ଏହାର ଯଥେଷ୍ଟ ପୂର୍ବରୁ ନହେଲେ ମଧ୍ୟ ୧୮୯୬ ରୁ ୧୮୯୮ ଭିତରେ ବୋଲି ଅନୁମାନ କରାଯାଇପାରେ । ତେବେ ସବୁଠାରୁ ଗୁରୁତ୍ୱପୂର୍ଣ୍ଣ କଥାଟି ହେଉଛି ଏହି ଗଳ୍ପର ପୃଷ୍ଠଭୂମିଗତ ସମୟ । ଗଳ୍ପଟିର ବିବିଧ ଆଙ୍ଗିକ ଓ ଆତ୍ମିକ ବିଭାଗ ଆଧାରରେ ଫକୀର ମୋହନଙ୍କୁ ୫୭ ବର୍ଷ ବୟସ ହେଲାପରେ ସେ ଏହି ଗଳ୍ପଟିକୁ ଲେଖିଛନ୍ତି ଓ ନିଜର ଅଭିଜ୍ଞତା ଓ ଅବବୋଧରୁ ଏହି ଗଳ୍ପର ଉପାଦାନ ଗୁଡ଼ିକୁ ଯୋଗାଡ଼ିଛନ୍ତି । ରୋଗବ୍ୟାଧିର ପ୍ରାଦୁର୍ଭାବ ଯେପରି ଭାବରେ ବର୍ଣ୍ଣିତ, ସେଥିରୁ ଏହା ଊନବିଂଶ ଶତାବ୍ଦୀର ଶେଷାର୍ଦ୍ଧ ସମୟର ଅଭିଜ୍ଞତା ପରି ପ୍ରତୀତ ହେଉଛି । ବାସ୍ତବରେ ଏହି 'ରୋଗବ୍ୟାଧି' ହିଁ ଗଳ୍ପଟିର ଗତିଶୀଳତା, ଶିଳ୍ପକଳା ଓ ଆବେଦନ ପ୍ରଭୃତିକୁ ଶାଣିତ ଓ ସହଜ କରିପାରିଛି । ଘଟଣାଟି ରାଜଧାନୀ କଟକ ନିକଟରେ ଘଟିଛି । ଅବଶ୍ୟ ଏଇଟି କଟକ ଜିଲ୍ଲାର ହରିହରପୁର ପ୍ରଗଣା ମଧ୍ୟରେ ଏକ ମଫସଲ ଅଞ୍ଚଳର କଥା । ଯାତାୟତ, ଗାଡ଼ିଘୋଡ଼ା ପ୍ରଭୃତିର ସେପରି ସୁବିଧା ନଥିଲା ପାଟପୁର ଗ୍ରାମରେ । ସେହି ଗାଁର ଜଣେ ଭଦ୍ର କରଣ ବ୍ୟକ୍ତି ଶ୍ୟାମବନ୍ଧୁ ମହାନ୍ତି । ତାଙ୍କରି ଘରର, ତାଙ୍କରି ସ୍ୱପ୍ନର, ସ୍ନେହର ଓ ଭାବନାର କେନ୍ଦ୍ର ସବୁକୁ ଆଧାର କରି ରେବତୀ ଗଳ୍ପର ଉପବୃତ୍ତ ସବୁ ନିର୍ମିତ । ଏଣୁ 'ରେବତୀ' ଗଳ୍ପଟି ଆଶା ଓ ଆଶାଭଂଗ, ସ୍ୱପ୍ନ ଓ ସ୍ୱପ୍ନଭଂଗ ଏବଂ 'ଭାବ'ର ଅଭାବ, ପ୍ରଭାବ, ବିଭାବ, ଅନୁଭାବ, ଅବଭାବ, ଅଭିଭାବ, ପ୍ରତିଭାବ, ଅତିଭାବ ଓ ଅଧିଭାବାଦିର ଉପବୃତ୍ତ ଓ ବୃତ୍ତାନ୍ତକୁ ଉଦରସ୍ଥ କରିଥିବା ଏକ ଅଧିବୃତ୍ତ । 'ରେବତୀ' ଗଳ୍ପର କରୁଣ ପରିଣତି ଏହାର ପ୍ରକୃତି ଓ ପ୍ରବୃତ୍ତି ସ୍ପଷ୍ଟ କରେ । କମ୍ପ୍ୟୁଟିଙ୍ଗ୍ ଭାଷାରେ ଏହି ଗଳ୍ପଟି ଏକ ମେଟା-ସାର୍କୁଲାର୍-ଇଭାଲୁଏଟର୍ (ଏମ୍.ସି.ଇ.) ବା ମେଟାସାର୍କୁଲାର୍ ଇଣ୍ଟର୍‌ପ୍ରିଟର୍ (ଏମ୍.ସି.ଆଇ.) ପରି ଯାହା ଏକପ୍ରକାର ଆତ୍ମବିଶ୍ଳେଷକ ବା ଆତ୍ମ-ଉପସ୍ଥାପକ ଅଟେ । ଅତଏବ ଏପରି ଗଳ୍ପର ଅନେକାର୍ଥତା, ବକ୍ରୋକ୍ତି, ସଂଦିଗ୍ଧତା ଓ ଅସ୍ପଷ୍ଟତାକୁ ବିଚାର କରିବା ଅପେକ୍ଷା ଏହାକୁ ଏକ ଆତ୍ମବିଚାରର ଓ ଆତ୍ମ ପ୍ରତିଫଳନର କାଠଗଡ଼ାରେ ଛାଡ଼ିଦେବା ଉଚିତ୍ । ଏଣୁ ଏହାକୁ କେବଳ ଏକ କ୍ଷୁଦ୍ରଗଳ୍ପ ରୂପେ ଦେଖିବା ଦ୍ୱାରା ଏହାର ଆଙ୍ଗିକ ଓ ଆତ୍ମିକ ପ୍ରତି ଯଥାର୍ଥ ନ୍ୟାୟ ମିଳିବା ଦୁଷ୍କର ବୋଧହୁଏ । ଏହା ହୋଇପାରେ ନାରୀ ମନର ଅବ୍ୟକ୍ତ ବେଦନାର ମାର୍ମିକ ଇସ୍ତାହାରଟିଏ । ଏହା ହୋଇପାରେ ସେନାପତିଙ୍କ ଦୃଷ୍ଟି ଓ ଦର୍ଶନର ମନ୍ମୟ ଅଭିବ୍ୟକ୍ତିଟିଏ ବା ପରଂପରା ଓ ପ୍ରଚଳିତ ବିଶ୍ୱାସର ଦୁର୍ଗାଧଃପତନ ଓ ତା'ର ଦୂରନ୍ତ ପରିଣତି । ଏହା ହୋଇପାରେ ଜେଜିମା ପରି ଚରିତ୍ରର ମାନବୀ ଓ ଦେବୀରୂପୀ ଅଭିବ୍ୟକ୍ତି ଓ ବ୍ୟକ୍ତିତ୍ୱର ମାର୍ମିକ ଝୋଟିଚିତ୍ର ବା ବାସୁଦେବ ପରି ନିଷ୍ପାପର ଚରିତ୍ରର ନିର୍ମଳ ଦସ୍ତାବିଜ୍ । ଅନ୍ୟ ଦୃଷ୍ଟିରେ ଅଦୃଷ୍ଟର ବା ଭାଗ୍ୟର ବା ସମୟର ଖେଳ ପରି ଏହି 'ପାଠ' ବା 'ଟେକ୍‌ସ୍ଟ'ଟିକୁ ଦେଖାଯାଇପାରେ । ଟ୍ୱେଲ୍‌ଫ୍‌ଥ ନାଇଟ୍‌ର ପ୍ରଥମ ଅଙ୍କସ୍ଥ ପଞ୍ଚମ ଦୃଶ୍ୟରେ ସେକ୍‌ସପିୟର "Fate, show thy force. Ourselves we do not owe: What is decreed must be; and be this so !" କହିଲା ପରି 'ରେବତୀ' ଗଳ୍ପରେ ଗୋଟି ଗୋଟି ସମସ୍ତ ଚରିତ୍ର ଭାଗ୍ୟ ବିରୋଧରେ ପ୍ରତିବାଦ କରିନାହାଁନ୍ତି କି ସ୍ୱରୋତ୍ତଳନ କରି ନାହାଁନ୍ତି ବରଂ ସେମାନେ ଆଦରି ନେଇଛନ୍ତି ଭାଗ୍ୟର ନିର୍ଦ୍ଦେଶନାମାକୁ । ଏହିପରି 'ରେବତୀ'ର ଟେକ୍‌ସ୍ଟୁଆଲ୍ ଆୟାମ ଓ କନ୍‌ଟେକ୍‌ସ୍ଟୁଆଲ୍ ଆୟାମ ଗୁଡ଼ିକୁ ଜଣେ ସଚେତନ ପାଠକ ଲକ୍ଷ୍ୟ କରେ । ଏହି ଘଟଣାର ଚାକ୍ଷୁସ ହିସାବରେ ନିଜେ ଫକୀରମୋହନ ହିଁ ଏହାର ପ୍ରଥମ ପାଠକ । ପୁଣି ବ୍ୟକ୍ତିତ୍ୱର ବାଇଫର୍‌କେସନ୍ ବା ବିଖଣ୍ଡନ ଦ୍ୱାରା ସେ ନିଜକୁ ନିଜେ ପ୍ରଶ୍ନ କରି ସୁଧାରି ନେବା, ସଜାଡ଼ି ନେବା ଶୈଳୀ ପରିହାର ନକରି ନିଜର ଅଂଶୀଦାରିତାକୁ ବା ସହଭାଗିତାକୁ ସ୍ପଷ୍ଟ କରିଛନ୍ତି । ଯଥାର୍ଥରେ ସ୍ରଷ୍ଟା ଫକୀରମୋହନ ଏଠାରେ ଏକପ୍ରକାର ଇମ୍ପ୍ଲାଏଡ୍ ରିଡର୍ ବା ନିହିତ ପାଠକ ଅଟନ୍ତି । ଓ୍ୱୁଲ୍‌ଫ୍‌ଗେଙ୍ଗ୍ ଆଇଜର୍‌ଙ୍କ ଭାଷାରେ, "an implied reader is a hypothetical figure who is likely to get most of what the author intended." ଆହୁରି ସେନାପତୀୟ ଶୈଳୀକୁ ଦେଖିଲେ ଜଣାଯାଏ ଯେ, ସେ ଜଣେ ନାରେଟର୍ ଅପେକ୍ଷା ଅଧିକତର ଜଣେ ନିହିତ ଲେଖକ ବା ଇମ୍ପ୍ଲାଏଡ୍ ଅଥର । ଯଦ୍ୱାରା ତାଙ୍କ ଲେଖାରେ ବ୍ୟଙ୍ଗ ଓ ବକ୍ରୋକ୍ତି ଅଧିକ ମନସ୍ତାତ୍ତ୍ୱିକ ପ୍ରଭାବ ପକାଇବାରେ ସମର୍ଥ ହୋଇଥାଏ । ସେ ନିଜେ ନିଜର ସମାଲୋଚକ

ଭାବରେ କି ଗଳ୍ପ, କି ଉପନ୍ୟାସ ବା କି ଆତ୍ମଜୀବନୀ- ସବୁଠାରେ ଏହି ସମାଲୋଚକୀୟ ଓ ବ୍ୟଙ୍ଗକାର ମୁଦ୍ରାରେ ଉଭାହୋଇଥାନ୍ତି । ଏଣୁ ଯଥାର୍ଥରେ ତାଙ୍କର ଗଳ୍ପଗୁଡ଼ିକୁ କ୍ରିଟିସିଜିମ୍‌ର କ୍ରିଟିସିଜିମ୍ ବା ମେଟାକ୍ରିଟିସିଜିମ୍ କୁହାଯାଇପାରେ । ଏଠାରେ ଏକଥା କହିବାର ଅର୍ଥ ହେଉଛି ଜଣେ ପାଠକ ଭାବରେ 'ରେବତୀ'କୁ ବା ଆହୁରି ସ୍ପଷ୍ଟ କରି କହିଲେ 'ରେବତୀ'ର ଗଠନ ଓ ଗଢ଼ଣ ବା ଷ୍ଟ୍ରକ୍‌ଚରକୁ ବି ନିର୍ମାଣ ଦ୍ୱାରା ମୁକ୍ତ କରି ଦେଖିବା ଉଚିତ୍ । ସମୟର ଦନ୍ତାଘାତ ବା କାଳର କରାଳ ସ୍ରୋତର କଥାକୁ କାଳ ନିଜେ ନିଜର ଯଥାବଶ୍ୟକ କଳାତ୍ମକ ରୂପରେ ଦେଖିଲେ ଶ୍ୟାମବନ୍ଧୁ ମହାନ୍ତି, ଜେଜୀମାର ସଂଗୁପ୍ତ ସ୍ନେହ ଓ ଦରଦଭରା ଆତ୍ମା, ବାସୁ ମାଷ୍ଟ୍ରେଙ୍କ ବିମଳ ଆତ୍ମାର ମହତ୍ ଚେଷ୍ଟା ଓ ରେବତୀର ନିର୍ମଳ ଆତ୍ମା ଯଥାର୍ଥ ନ୍ୟାୟ ଲାଭ କରିପାରିବେ ବୋଲି ଜଣେ ପାଠକ ଭାବରେ ମୋର ଦୃଢ଼ ପ୍ରତ୍ୟୟ ।

କହିବା ବାହୁଲ୍ୟ ଯେ, ମଞ୍ଜି ଯେପରି ହେବ ତଦ୍‌ଜାତ ବୃକ୍ଷଟି ମଧ୍ୟ ଅନୁରୂପ ମତେ ହେବ । ତେଣୁ କପିଳେଶ୍ୱର ଗାହାଣ କହନ୍ତି "ପ୍ରକୃତରେ 'ରେବତୀ'ର ସଫଳତା ହିଁ ଓଡ଼ିଆ କ୍ଷୁଦ୍ରଗଳ୍ପର ସଫଳତା ।" (ଓଡ଼ିଆ କ୍ଷୁଦ୍ରଗଳ୍ପ: ସ୍ରଷ୍ଟା ସହୃଦୟ: ୨୦୦୭:୦୭) "ପ୍ରାୟ ତିରିଶବର୍ଷ ପୂର୍ବର ସାମାଜିକ ପରିବେଶକୁ ନେଇ ରଚିତ" ହୋଇଛି ଏହି କ୍ଷୁଦ୍ରଗଳ୍ପ । ପୁଣି ଉନିବିଂଶ ଶତାବ୍ଦୀର ଶେଷବେଳକୁ ଓଡ଼ିଶାର ସାମାଜିକ, ରାଜନୀତିକ, ଆର୍ଥନୀତିକ ଓ ବିଶେଷକରି ଧାର୍ମିକ ଓ ଶୈକ୍ଷିକ ବାତାବରଣ ଏକ ଭିନ୍ନ ରୂପ ନେଲାଣି । ଏଣୁ ଜନମାନସରେ ଏକପ୍ରକାର ଦ୍ୱନ୍ଦ୍ୱ ଓ ସଂଘାତ ଏ ନେଇ ଲାଗିରହିଥିଲା । ବିଶେଷକରି ସାମାଜିକ, ଧାର୍ମିକ ଓ ଶୈକ୍ଷିକ କ୍ଷେତ୍ରରେ ଓଡ଼ିଶାର ରକ୍ଷଣଶୀଳ ଲୋକେ ଅତି ଗୁରୁତର ସହକାରେ ଚିନ୍ତା କରୁଥିଲେ । ସେହି ଦ୍ୱନ୍ଦ୍ୱର ପ୍ରଥମ କାରଣ ସାମାଜିକ ନିନ୍ଦା ଅପବାଦ ଓ ଦ୍ୱିତୀୟ କାରଣ ଧର୍ମାନ୍ତରଣର ସମ୍ଭାବନା ଓ ଆଶଙ୍କା ଏବଂ ଏହି ଦୁଇଟି କାରଣର ମୂଳ ଓ ମୁଖ୍ୟସୂତ୍ର ଥିଲା ଇଂରେଜୀ ଶିକ୍ଷା । ଇଂରେଜୀ ଶିକ୍ଷା ଦ୍ୱାରା ଉଭୟ ସାମାଜିକ ଓ ଧାର୍ମିକ ଅବକ୍ଷୟର ଆଶଙ୍କା ସକଳ ମାନସ ଦେଶରେ ଘୋଟି ରହିଥିଲା । ତଥାପି ୟୁରୋପୀୟ ଚିନ୍ତା-ଚେତନା ଆମ ଭିତରକୁ ଆସିଛି । ନବଜାଗରଣର ମଶାଲ ଦାଉଦାଉ ହୋଇ ନଜଳିଲେ ମଧ୍ୟ ମିଞ୍ଜିମିଞ୍ଜି ଜଳିବା ସ୍ପଷ୍ଟ ପ୍ରତୀତ ହୋଇଛି ।

ବିବିଧ ସମାଲୋଚକ ଫକୀରମୋହନଙ୍କ 'ରେବତୀ'କୁ ଭିନ୍ନ ଭିନ୍ନ ମାପକାଠିରେ ମାପିଛନ୍ତି । ରକ୍ଷଣଶୀଳତା ବା ପରଂପରା ଓ ନୂତନତା ମଧ୍ୟରେ ଦେଖାଦେଇଛି ଅସରନ୍ତି ଦ୍ୱନ୍ଦ୍ୱ ଓ ସଂଘାତ । ଡକ୍ଟର କପିଳେଶ୍ୱର ଗାହାଣଙ୍କ ଭାଷାରେ, "ନାରୀଶିକ୍ଷା ପାଇଁ ସୃଷ୍ଟି ହୋଇଥିବା କୌତୂହଳରୁ 'ରେବତୀ'ର ଜନ୍ମ ।" (ତତ୍ରୈବ: ୦୮) ସେ ଆହୁରି କହନ୍ତି, "ତଥାପି ଜେଜୀମା ପ୍ରାଚୀନ ଅନ୍ଧବିଶ୍ୱାସର ପ୍ରତୀକ ରୂପେ ଝିଅପିଲା ପାଠ ପଢ଼ିବା ମନା ବୋଲି ପ୍ରତିବାଦ କରିଛି । ମାତ୍ର ଜେଜୀମାକୁ ଉପେକ୍ଷା କରି ରେବତୀର ପାଠପଢ଼ା ନବଜାଗରଣର ସୂଚନା ଦେଲାବେଳେ ଏହା ସେ ସମୟରେ ନାରୀଶିକ୍ଷା ପ୍ରତି ଲେଖକଙ୍କ ସମର୍ଥନ ହାସଲ କରିପାରିଛି । ପ୍ରକୃତରେ ସେତେବେଳେ ପ୍ରାଚୀନ ପରଂପରା ଓ ଆଧୁନିକ ନବଜାଗରଣ ମଧ୍ୟରେ ଯେଉଁ ଭାବ ସଂଘର୍ଷ ଦେଖାଦେଇଥିଲା, 'ରେବତୀ' ଗଳ୍ପରେ ତାହା ପ୍ରତିଫଳିତ ହୋଇଛି କହିଲେ ଯଥାର୍ଥ ହେବ ।" (ତତ୍ରୈବ: ୦୮) ସମାନ ସ୍ୱର ଓ ସ୍ୱାକ୍ଷର ବାଢ଼ିଛନ୍ତି ପ୍ରଫେସର ଡକ୍ଟର ଉଦୟନାଥ ସାହୁ । ତାଙ୍କରି ଭାଷାରେ "ଫକୀର ମୋହନଙ୍କର ପ୍ରଥମ ସୃଷ୍ଟି 'ରେବତୀ' ଗଳ୍ପରେ ନାରୀଶିକ୍ଷା ପାଇଁ ନୂତନର ଆଶାନ୍ୱିତ ଆହ୍ୱାନ; କିନ୍ତୁ ପୁରାତନର ବିରୋଧ ଓ ପରିଣତିରେ ନୂତନର କରୁଣ ବିପର୍ଯ୍ୟୟ-ଏହି ଭାବଧାରା ହିଁ ରୂପାୟିତ ।" (ସମାଲୋଚକଙ୍କ ଦୃଷ୍ଟିରେ ଫକୀରମୋହନ: ୨୦୦୯: ୫୧) କିନ୍ତୁ ପ୍ରଫେସର ସାହୁ ଗୋଟିଏ ଗୁରୁତ୍ୱପୂର୍ଣ୍ଣ ଦିଗକୁ ଏଠାରେ ଦେଖାଇଛନ୍ତି । ଏବଂ ସେଇଟି ହେଉଛି ଶ୍ୟାମବନ୍ଧୁ ମହାନ୍ତିକୁ ଏକ ରେନେସାଁ ଚରିତ୍ର ଭାବରେ ଚିତ୍ରିତ କରିବା । ସଇତାନ୍ ପାଖରେ ଡକ୍ଟର ଫୋଷ୍ଟସ୍ ନିଜର ଆତ୍ମାକୁ ବିକିଲା ପରି ଜ୍ଞାନ ପାଇଁ, ଶିକ୍ଷା ପାଇଁ, ନାରୀର ଶିକ୍ଷା ପାଇଁ ସେ ଅକାତରେ ମୃତ୍ୟୁକୁ ବରଣ କରିବାକୁ ପଛାଇ ନାହାଁନ୍ତି । ନିରବରେ ଦୁର୍ଭାଗ୍ୟର ଚାବୁକ ପ୍ରହାର, ମୃତ୍ୟୁର ନିର୍ବାସନ ଭୋଗ କରିବାକୁ ପ୍ରସ୍ତୁତ ହୋଇଯାଇଛନ୍ତି । ଆଉ ମୃତ୍ୟୁପରେ ରେବତୀକୁ 'ଶିକ୍ଷିତା ରେବତୀ' ଭାବରେ ଦେଖିବାର ମହତ୍ତ୍ୱାକାଂକ୍ଷା ରଖିଛନ୍ତି । ସେଥିପାଇଁ ସେ ବାସୁ ମାଷ୍ଟ୍ରଙ୍କ ହାତରେ ରେବତୀର ଦାୟିତ୍ୱକୁ ଦେଇଯାଇଥିଲେ । ପ୍ରଫେସର ସାହୁଙ୍କ ଭାଷାରେ- "କିନ୍ତୁ ଶ୍ୟାମବନ୍ଧୁ ଏକ ଯୁଗ ସନ୍ଧିକାଳର ଚରିତ୍ର । ୧୮୭୧ ମସିହା ପରେ ନବ ଅଭ୍ୟୁଦୟ ମଧ୍ୟବିତ୍ତ ଶ୍ରେଣୀର ପ୍ରତୀକ । ଆଧୁନିକ ଶିକ୍ଷା ପ୍ରତି ତାଙ୍କର ରହିଛି ପ୍ରତ୍ୟକ୍ଷ ସମର୍ଥନ । ତାଙ୍କ ହୃଦୟରେ ଦେଖାଦେଇଛି ଦ୍ୱିଧା ସତ୍ତା । ଯାହା ପରଂପରା ପ୍ରତି ଅବିରୋଧୀ, କିନ୍ତୁ ପ୍ରଗତି ପ୍ରତି ଆନ୍ତରିକ । ତେଣୁ ପୁରାତନର ବିରୋଧ ସତ୍ତ୍ୱେ ନୂତନର ଅନୁମୋଦନ କ୍ରମେ ରେବତୀ ପାଠ

ପଢ଼ିଛି । କିନ୍ତୁ ପିତାମାତା ଓ ବାସୁଦେବର ଅକାଳ ବିୟୋଗ, ନିର୍ମମ ଦାରିଦ୍ର୍ୟ, ବୁଢ଼ୀର ଦୃଶ୍ୟହୀନତା ପାଇଁ ସତେ ଯେପରି ରେବତୀର ପାଠପଢ଼ା ହିଁ ସଂପୂର୍ଣ୍ଣ ରୂପେ ଦାୟୀ ରହିଛି ।" (ତତ୍ରୈବ, ପୃ-୫୧) ପ୍ରଫେସର ସାହୁ ଏଠାରେ ବୁଢ଼ୀର ସ୍ତ୍ରୀ ଶିକ୍ଷା ପ୍ରତି ତାଚ୍ଛଲ୍ୟ, ଘୃଣା ପ୍ରଭୃତିକୁ ଦେଖାଇଦେବା ସହ "ତତ୍କାଳୀନ ସମାଜରେ ମଧ୍ୟବିତ୍ତ ଶ୍ରେଣୀରେ କିପରି କନ୍ୟାମାନଙ୍କୁ ଶିକ୍ଷା ଦିଆଯାଇ ନଥିଲା", ତା'ର ଏକ ମାର୍ମିକ ଚିତ୍ର ଗଳ୍ପରେ ପ୍ରତିଫଳିତ ହୋଇଛି ବୋଲି କହିଛନ୍ତି ।

ନାରୀ ଶିକ୍ଷା ଓଡ଼ିଶା ମାଟିରେ ଥିବା କଥା କହିଲେ ଅନେକ ଦୃଷ୍ଟାନ୍ତ ମିଳିଥାଏ । ନାରୀମାନେ ଗଣିତ, ତନ୍ତ୍ର, ମନ୍ତ୍ର, ଜ୍ୟୋତିଷବିଦ୍ୟା, ଦର୍ଶନବିଦ୍ୟା ଓ ଅନ୍ୟାନ୍ୟ ଅନେକ ବିଭାଗରେ ନିପୁଣ ଥିଲେ । ପ୍ରାକ୍ ସାରଳା କାଳରୁ ଲକ୍ଷ୍ମୀଙ୍କରା ହୁଅନ୍ତୁ ବା ସାରଳା ସାହିତ୍ୟରେ ବିଭିନ୍ନ ନାରୀ ଚରିତ୍ର ହୁଅନ୍ତୁ ବା 'ଚାଟ ଇଚ୍ଛାବତୀ' ଓ ଭଞ୍ଜଙ୍କ ନାୟିକା ହୁଅନ୍ତୁ ଅଥବା ମାଧବୀ ଦାସୀଙ୍କ ପରି ଭକ୍ତ କବି ହୁଅନ୍ତୁ- କାଳେ କାଳେ ଓଡ଼ିଶାରେ ନାରୀ ଶିକ୍ଷିତ ଥିବାର ପ୍ରମାଣ ରହିଛି । ଭୁବନେଶ୍ୱର ମନ୍ଦିର ଗାତ୍ରରେ ଖୋଦିତ ମୂର୍ତ୍ତିରୁ ନାରୀଶିକ୍ଷା ସଂପର୍କରେ ପ୍ରମାଣ ମିଳିଥାଏ । ନାରୀଟିଏ ଶିକ୍ଷାଦାନ କରୁଥିବା ଓ ଶିଷ୍ୟାଗଣ ଶିକ୍ଷା ଗ୍ରହଣ କରୁଥିବା ଚିତ୍ର ଏହାର ଜ୍ୱଳନ୍ତ ପ୍ରମାଣ ଦିଏ । (Panigrahi, K. C., Archeological Remains at Bhubaneswar, p. 119) ରେବତୀ ମଧ୍ୟ ସେହି ସୂତ୍ରରେ ଶିକ୍ଷିତା ଥିଲା । କିନ୍ତୁ ଏଠାରେ ଯେଉଁ ନାରୀ ଶିକ୍ଷାର କଥା କୁହାଯାଇଛି, ତାହା ହେଉଛି ଆଧୁନିକ ନାରୀ ଶିକ୍ଷା, ଆଧୁନିକ (ଇଂରେଜୀ) ଶିକ୍ଷା ଓ ଚଳଣି ଇତ୍ୟାଦି । ଏହାକୁ ନେଇ ପ୍ରତିବାଦ ଜନମାନସରେ ଥିଲା । କାରଣ ବାସୁଦେବ ଗାଁର ଅପର ପ୍ରାଇମେରୀ ସ୍କୁଲର ଶିକ୍ଷକ ଥିଲେ । ଏସବୁ ମାକ୍‌ଲେଙ୍କ ଶିକ୍ଷାନୀତି ଉତ୍ତରକାଳର ମଡ଼େଲ ମଧ୍ୟସ୍ଥ ଶିକ୍ଷା । 'ଉତ୍କଳ ଦୀପିକା'ର ସଂପାଦକ ୧୮୮୧ ସାଲରେ ବାଳିକା ବିଦ୍ୟାଳୟର ମହତ୍ତ୍ୱ ତଥା ତାହାର ଗୁରୁତ୍ୱ ବ୍ୟକ୍ତ କରିବାକୁ ଯାଇ କହିଥିଲେ- "ଉତ୍କଳରେ ସ୍ତ୍ରୀ ଶିକ୍ଷା ପୂର୍ବରୁ ଚଳି ଆସୁଅଛି । ରାଜା ଓ ବିଷୟାପନ୍ନ କରଣମାନେ ଆପଣା ଆପଣା ବାଳିକାମାନଙ୍କୁ ଘରେ କିଛି ଲେଖାପଢ଼ାର ଶିକ୍ଷା ଦେଇଥାନ୍ତି ।" (ଉତ୍କଳ ଦୀପିକା, ୧୬ଶ ଭାଗ, ସଂଖ୍ୟା ୪୪, ତା-୫.୧୧.୧୮୮୧) ଭାଗ୍ୟଚକ୍ର ଓ ପରିସ୍ଥିତିର ଆବର୍ତ୍ତରେ କଥା ବଦଳିଯାଏ । ଫକୀରମୋହନ ଲେଖିଥିବା 'ରେବତୀ'ର ଜେଜୀମା ସେହି ପରିସ୍ଥିତିର ବଶବର୍ତ୍ତୀ ହୋଇ ରେବୀର ପାଠପଢ଼ାକୁ ନାପସନ୍ଦ କରିଛି । ଏହି କ୍ରମରେ ନାରୀର ଭାଗ୍ୟାକାଶରେ କଳାବଉଦ ଘୋଟିଯାଏ । ପରଂପରା ଓ ସଂସ୍କୃତି ନାମ୍ନୀ ଅପସଂସ୍କୃତିର ବିଶ୍ୱାସବ୍ୟୁହରେ ସେ ବଳିପଡ଼େ; ଅଭିମନ୍ୟୁ ପାଲଟେ । ମଣିଷ ସେହି ବ୍ୟୁହ ଭିତରୁ ହଠାତ୍ ବାହାରି ଆସି ଆଧୁନିକତାକୁ ଗ୍ରହଣ କରିପାରେନା । ଫକୀରମୋହନ ନିଜେ ବାଲେଶ୍ୱର ମିଶନ୍ ସ୍କୁଲରେ ପ୍ରଧାନଶିକ୍ଷକ ଥିଲାବେଳେ ସେହି ସ୍କୁଲ ସଂଲଗ୍ନ ମିଶନାରୀଙ୍କ ଦ୍ୱାରା ପରିଚାଳିତ ଏକ ବାଳିକା ବିଦ୍ୟାଳୟର ପ୍ରତିଷ୍ଠା ହୋଇଥିଲା । ଏହି ବାଳିକା ବିଦ୍ୟାଳୟଟି ଗୋଟିଏ ବଡ଼ ବଂଗଳା ଘରର କାନ୍ଥ ଦ୍ୱାରା ପୃଥକ୍ ହୋଇ ବାଳକ ବିଦ୍ୟାଳୟର ଅପର ପାର୍ଶ୍ୱରେ ଚାଲିଥିଲା । ଫକୀରମୋହନ ତାଙ୍କ 'ଆତ୍ମଜୀବନୀ ଚରିତ' ରେ ଲେଖିଛନ୍ତି ଯେ "ବାଳିକା ବିଦ୍ୟାଳୟରେ କେବଳ ଖ୍ରୀଷ୍ଟାନ୍ ଛାତ୍ରୀମାନେ ପଢୁଥିଲେ । ଜାତି-ପାତ ଆଶଙ୍କାରେ ବାଳିକାମାନଙ୍କୁ ପଢ଼ାଇବା ହିନ୍ଦୁମାନଙ୍କ ପକ୍ଷରେ ନିତାନ୍ତ ଭୟର କାରଣ ଥିଲା ।" (ଆତ୍ମଜୀବନ ଚରିତ, ୧୯୨୭: ୨୫) ଏହି ଆତ୍ମଚରିତଟି ପୁତ୍ର ମୋହିନୀ ମୋହନ ସେନାପତିଙ୍କ ଦ୍ୱାରା ପ୍ରକାଶିତ ହୋଇଥିଲା ବେଳେ ଗୋବିନ୍ଦ ଚନ୍ଦ୍ର ଦାସଙ୍କ ଦ୍ୱାରା ମୁଦ୍ରିତ ହୋଇ ଶ୍ରୀ ରାଧାନାଥ କୋଅପରେଟିଭ୍ ପ୍ରେସ୍‌ରୁ ପ୍ରକାଶ ଲାଭ କରିଥିଲା । ୧୮୭୧ ମସିହା ଯାଏଁ ଆନୁଷ୍ଠାନିକ ଭାବେ ବା ବିଧିବଦ୍ଧ ରୂପରେ କଟକ ପରି ସହରରେ ମଧ୍ୟ ହିନ୍ଦୁ ବାଳିକାମାନଙ୍କ ଉଦ୍ଦେଶ୍ୟରେ କୌଣସି ବିଦ୍ୟାଳୟ ସ୍ଥାପିତ ହୋଇପାରି ନଥିଲା । ଯାହାଥିଲା କେବଳ ଔପଚାରିକ ଘରୋଇ ନାରୀଶିକ୍ଷା । ସେହି ୧୮୭୧ ସାଲ୍‌ରେ ହିନ୍ଦୁ ବାଳିକାମାନଙ୍କ ପାଇଁ ବିଦ୍ୟାଶିକ୍ଷା ପାଇଁ ଗୋଟିଏ ବିଦ୍ୟାଳୟ ସ୍ଥାପିତ ହେଲା । ପ୍ରଥମେ ଏହା ବାଲୁବଜାରସ୍ଥ ଅବିନାଶ ଚନ୍ଦ୍ର ଚଟ୍ଟୋପାଧ୍ୟାୟଙ୍କ ବସାରେ କାର୍ଯ୍ୟକାରୀ ହେଲା । ଛାତ୍ରୀ ସଂଖ୍ୟା ହେଲା ଚଉଦ । ୧୮୮୧ ମସିହା ଯାଏଁ ମଧ୍ୟ ଏହାର ଗୁରୁତ୍ୱ ଲୋକମାନସରେ ପହଞ୍ଚିପାରି ନଥିଲା । ୧୮୮୧ ବେଳକୁ ସମୁଦାୟ ୨୫ଜଣ ବାଳିକାଙ୍କ ଭିତରୁ ମାତ୍ର ୪ଜଣ ଓଡ଼ିଆ ବାଳିକା, ବଂଗଦେଶୀୟ ବଂଗାଳୀ ବାଳିକା ୬ଜଣ, ଓଡ଼ିଶା ପ୍ରଦେଶରୁ ବଂଗାଳୀ ବାଳିକା ୧୪ଜଣ, ଜଣେ ହିନ୍ଦୁସ୍ଥାନୀ ବାଳିକା ଶିକ୍ଷାର୍ଥୀ ଭାବରେ ନାମ ଲେଖାଇଥିଲେ । ତେବେ ବାସୁମାଷ୍ଟ୍ରେ ଚାକିରି କରିଥିବା ଅପର ପ୍ରାଇମେରୀ ସ୍କୁଲଟି ବାଳିକା ବିଦ୍ୟାଳୟ ନଥିଲା । ଏଣୁ ସହଶିକ୍ଷାରେ ରେବତୀ ପାଠ ପଢ଼ିବା କଥା ଫକୀରମୋହନ ହୁଏତ କହିଛନ୍ତି ଆଲୋଚ୍ୟ 'ପାଠ'ରେ । କଟକ ପରି ସହରରେ ୧୦ବର୍ଷ ଗୋଟିଏ ବାଳିକା ବିଦ୍ୟାଳୟ ଚାଲିଲା ପରେ ମଧ୍ୟ ମାତ୍ର

ଚାରିଗୋଟି ହିନ୍ଦୁ ବାଳିକା ପଢ଼ିବାକୁ ଆସିଥିଲେ । ଏଥିରୁ ସେ ସମୟରେ ଓଡ଼ିଶାରେ ପ୍ରଚଳିତ ଆଧୁନିକ ଢାଞ୍ଚାର ନାରୀଶିକ୍ଷା କଥା ଚିନ୍ତା କରାଯାଇପାରେ । ଉତ୍କଳୀୟ ନାରୀମାନଙ୍କର ଆଚରଣ ଓ ଲଜ୍ଜାବୋଧକୁ ଲକ୍ଷ୍ୟକରି ସେନାପତି ଲେଖିଛନ୍ତି- "ହିନ୍ଦୁ ଭୁଆସୁଣୀଙ୍କ ପରି କଇଁ ଗୁଡ଼ିକ ରାତିରେ ତୁନି ତୁନି ଫୁଟନ୍ତି, ଦିନବେଳେ ଢାଙ୍କିଢୁଙ୍କି ହୋଇ ରହନ୍ତି । ସେଥିମଧ୍ୟରେ ପାଣି ଶିଉଳି ଫୁଲ ଗୁଡ଼ିକ ଅଭିଆଡ଼ି ଝିଅଙ୍କ ଭଳି ଲାଜ ନାହିଁ, ସରମ ନାହିଁ, ଦିନରାତି ପବନରେ ଫକ୍ ଫକ୍ ଡେଉଁଛନ୍ତି । ପୁଣି ଭିତରକୁ ରଡା କଇଁ ଏମାନେ ଖ୍ରୀଷ୍ଟାନ୍ ଲେଡ଼ି, କଇଁ ଦଳରୁ ବାହାରିଗଲେଣି, ପଦ୍ମ ଦଳରେ ପଶିପାରି ନାହାଁନ୍ତି ।" (ଛ'ମାଣ ଆଠଗୁଣ୍ଠ) ଫକୀର ମୋହନଙ୍କ ଏହି ମନ୍ତବ୍ୟ ଭିତରେ ସେ ସମୟ ଓ ଏ ସମୟର ନାରୀଶିକ୍ଷା ସଂପର୍କିତ ମାର୍ମିକ ସୂଚନା ଓ ସଂଦେଶ ରହିଛି । ବର୍ତ୍ତମାନ ଆସିବା 'ରେବତୀ'ରେ ନାରୀଶିକ୍ଷାର କଥାକୁ ।

ପ୍ରକାଶ ଥାଉକି ସରସ୍ୱତୀ ଫକୀରମୋହନ ନାରୀଶିକ୍ଷାର ପକ୍ଷପାତୀ ଥିଲେ । ଅନେକ ସ୍ଥଳରେ ସେ ଏହାକୁ ସ୍ୱୀକାର ମଧ୍ୟ କରିଛନ୍ତି । ତାଙ୍କର ସମର୍ଥନକୁ ଅନ୍ୟଭାବରେ ସେ ପ୍ରତିପାଦନ ମଧ୍ୟ କରିଛନ୍ତି । ମାତ୍ର ସେ ନାରୀଶିକ୍ଷା ପାରଂପରିକ ନା ଆଧୁନିକ ଏକଥା ସେ ଅବଶ୍ୟ ସ୍ପଷ୍ଟ କରିନାହାଁନ୍ତି । ସେ ଯେଉଁଠି ବି ଯାହାକିଛି କହିଛନ୍ତି, ସେ ସବୁକିଛି ଆମ ପରଂପରା ଦ୍ୱାରା ସମର୍ଥିତ । "ରେବତୀର ଶିକ୍ଷା ଏହି ରୀତିର । ମାତ୍ର 'ରେବତୀ' ଗଳ୍ପକୁ କେତେକ ସମାଲୋଚକ ମନେ କରିଛନ୍ତି ଯେ, ଏଥିରେ ଫକୀରମୋହନ ଆଧୁନିକ ନାରୀଶିକ୍ଷାର ପ୍ରଚାର ପାଇଁ ଚେଷ୍ଟା କରିଛନ୍ତି । କିନ୍ତୁ ରେବତୀର ଅସହାୟ ପରିଣତି ଦେଖିଲେ ନାରୀଶିକ୍ଷାର ଅଗ୍ରଗତିରେ ରେବତୀ ଗଳ୍ପ ଯେ ଏକ 'ସ୍ଥାଣୁ' ଏକଥା ନିଃସନ୍ଦେହରେ କୁହାଯାଇପାରେ । ପାରଂପରିକ ରୀତିରେ ଯେଉଁ ଶିକ୍ଷାଦାନ ଘରୋଇ ଭାବରେ ଇତସ୍ତତଃ ପ୍ରଚଳିତ ଥିଲା, ସେଇ ଶିକ୍ଷାକୁ ସର୍ବସାଧାରଣରେ ଚଳାଇ ନେବାର ଉଦ୍ଦେଶ୍ୟ ହୁଏତ ଫକୀର ମୋହନଙ୍କର ଥିଲା । କିନ୍ତୁ ଇଂରାଜୀ ଶିକ୍ଷା ପାଇଁ ଓଡ଼ିଆ ହିନ୍ଦୁ ଝିଅଟିଏ କୌଣସି ଜୀବିକା ବା ବୃତ୍ତିର ଆଶ୍ରୟ ନେଉ, ଏକଥା ହୁଏତ ଫକୀରମୋହନ ଚାହୁଁନଥିଲେ ।" (ମହାନ୍ତି, ପ୍ରଫୁଲ୍ଲ ଚନ୍ଦ୍ର, ଫକୀରମୋହନଙ୍କ ସାହିତ୍ୟରେ ସମକାଳୀନ ଓଡ଼ିଶା ଚିତ୍ର, ୨୦୧୪: ୨୦୯) ଏପରିକି ତାଙ୍କ ପାରିବାରିକ ଜୀବନ ସଂକ୍ରାନ୍ତରେ ଉଲ୍ଲେଖ ଅଛି ଯେ, "ଫକୀର ମୋହନ ସାମାଜିକ ଓ ପାରିବାରିକ କ୍ଷେତ୍ରରେ ପକ୍କା ମାନ୍ଧାତା ଅମଳର ବ୍ୟକ୍ତି ଥିଲେ । ପ୍ରଚଳିତ ସାମାଜିକ ପ୍ରଥା ପ୍ରତି ତାଙ୍କର ସହଜାତ ଶ୍ରଦ୍ଧା ଓ ବିଶ୍ୱାସ ଥିଲା । ହିନ୍ଦୁ ସାମାଜିକ ନିୟମ ଓ ଖଣ୍ଡାୟତ ଜାତିର ରୀତିନୀତି ପ୍ରତି ତାଙ୍କର ଏତେ ଅଗାଧ ମମତା ଥିଲା ଯେ, ସେ ତାଙ୍କର ପାଶ୍ କରିଥିବା ବଂଗଳାର ବ୍ରାହ୍ମ ସମାଜରେ ଓ ସାମାଜିକ ଉଦାର ପରିବେଷ୍ଟନୀ ଭିତରେ ବଢ଼ିଥିବା ବୋହୂକୁ ବଡ଼ କାଇଦା ଓ କଟକଣା ଭିତରେ ରଖିଥିଲେ ।" (ଫକୀରମୋହନଙ୍କ ପାରିବାରିକ ଜୀବନ, ଲେଖିକା: ସରଳା ଦେବୀ, ଫକୀରମୋହନ ପରିକ୍ରମା, ସଂ. ଜାନକୀ ବଲ୍ଲଭ ମହାନ୍ତି) ତେବେ ମୋଟ ଉପରେ ଫକୀରମୋହନ ତାଙ୍କ ଜୀବନକାଳ ଭିତରେ ଯେଉଁ ନାରୀଶିକ୍ଷାର ସ୍ୱପ୍ନ ଦେଖୁଥିଲେ ତାହା ଥିଲା ଏକାନ୍ତ ସାଂସ୍କୃତିକ, ପାରଂପରିକ ସତ୍‌ଶିକ୍ଷା, ଯଦ୍ଦ୍ୱାରା ନାରୀଟିଏ ଘରକୁ ଘର ପରି, ଘରକୁ ସ୍ୱର୍ଗ ପରି ତିଆରି କରି ଗୃହାଙ୍ଗନକୁ ଶ୍ରୀମନ୍ତ ଓ ଶ୍ରୀଯୁକ୍ତ କରିବ, ସ୍ୱୈରାଚାର ଓ ବ୍ୟଭିଚାରଯୁକ୍ତ ନୁହେଁ । ଏହାଦ୍ୱାରା ହିଁ ସଂସାର ହୋଇପାରିବ ସରସ ଓ ସୁନ୍ଦର ।

ନାରୀର ସ୍ୱର୍ଗୀୟ ରୂପ ଓ ତା'ର ସ୍ୱର୍ଗୀୟ ଦୀପ୍ତିକୁ ନିଜେ ଫକୀରମୋହନ ଅନୁଭବ କରିଛନ୍ତି ପ୍ରାଣପ୍ରିୟା ପତ୍ନୀ କୃଷ୍ଣପ୍ରିୟାଙ୍କ ଦ୍ୱାରା । 'ଛ'ମାଣ ଆଠଗୁଣ୍ଠ'ର ସାଆନ୍ତାଣୀ ଚରିତ୍ର ହେଉ ବା 'ପେଟେଣ୍ଟ ମେଡ଼ିସିନ୍'ର ସେବୀ ସୁଲୋଚନା ହୁଅନ୍ତୁ, ସବୁଠି ନାରୀର ଦୈବୀ ରୂପର ଅବତାରଣା ହୋଇଛି । ସେହିପରି 'ରେବତୀ' ଗଳ୍ପରେ ଶ୍ୟାମବନ୍ଧୁଙ୍କ ଧର୍ମପତ୍ନୀ, ଜେଜୀମା ଓ ନିଜେ ରେବତୀ-ଏ ତିନିହେଁ ଯାକ ଶାନ୍ତ-କାନ୍ତ-ନମ୍ର-କମ୍ର ସ୍ୱଭାବଯୁକ୍ତା । "'ରେବତୀ' ଗଳ୍ପରେ ଜେଜୀମା ଯଦିଓ ରେବତୀର ପାଠପଢ଼ାକୁ ସମର୍ଥନ କରିପାରି ନାହିଁ, ତଥାପି ତା'ର ଅନ୍ତରରେ ବାତ୍ସଲ୍ୟରସର ସ୍ୱର୍ଗୀୟ ଦୀପ୍ତି ସୃଷ୍ଟି ହୋଇଛି । ରେବତୀ ଯେତେବେଳେ ଜ୍ୱରରେ ଆକ୍ରାନ୍ତ ହୋଇପଡ଼ିଛି, ପରେ ସାମାନ୍ୟ ଭଲ ହୋଇଛି, ସେତେବେଳେ ବୁଢ଼ୀ ଖୁସି ହୋଇଛି । ତା'ର ଅନ୍ତରରେ ଖେଳିଯାଇଛି ଆନନ୍ଦର ଢେଉ ।" (ସାହୁ, ପ୍ର. ଉଦୟନାଥ, ୨୦୦୯: ୫୬) ସକଳ ଦୁର୍ଦ୍ଦିନର କାରଣ ମାନୁଥିବା ଓ ନିଜେ ଆଖିରେ ଭଲଭାବେ ଦେଖିପାରୁ ନଥିବା ସତ୍ତ୍ୱେ ରେବତୀର ଖିଆଲ ସେ ବରାବର ରଖିଛି । ରେବତୀକୁ ଜ୍ୱର ହେଲାବେଳେ ସେ ଅଣ୍ଡାଳି ଅଣ୍ଡାଳି ତା'ର ପ୍ରିୟ ନାତୁଣୀକୁ ଖୋଜିଛି । ତା'ଦେହରେ ହାତବୁଲାଇ ତାତି ମାପିଛି । ନିମ୍ନ ବର୍ଣ୍ଣନାରୁ ଏକଥା ସ୍ପଷ୍ଟ ହେବ । "ମାତ୍ର ବୁଢ଼ୀ ଖୁସି ହେଲା, ଦେହରେ ତାତି ନାହିଁ । କଥା କହୁନଥିଲା ପାଟି ଫିଟାଇଲାଣି । ଚାହୁଁନଥିଲା, ଆଖି ଫିଟାଇଲାଣି, ପାଣି ପିଇବାକୁ ମାଗିଲାଣି, ଛ'ଦିନ ହେଲା ଜିଭରେ ପାଣି ଟୋପାଏ ବାଜି ନାହିଁ ।

ଚାରିଟା ପୋଥି ପେଟରେ ପଡ଼ିଲେ ଝିଅଟା ଉଠିବସିବ । ତୁ ଶୋଇଥା, ମୁଁ ଚାରିଟା ପଥି ରାନ୍ଧି ଆଣେ । ଏହା କହି ବୁଢ଼ୀ ବାହାରକୁ ବାହାରି ଆସିଲା ।" (ଉତ୍କଳ ସାହିତ୍ୟ, ୧୮୯୮, ୨ୟ ଖଣ୍ଡ, ୧୦ମ ସଂଖ୍ୟା, ପୃ- ୨୩୩) ଏହିପରି ସ୍ନେହମୟୀ ଜନନୀର ଚିତ୍ର ତାଙ୍କର ସାହିତ୍ୟରେ ସର୍ବତ୍ର ବିଦ୍ୟମାନ । ନାରୀକୁ ଫକୀରମୋହନ ଏହିପରି ଏକ କରୁଣାର ମୂର୍ତ୍ତି ଭାବରେ ଦେଖିଛନ୍ତି । ରେବତୀ ବାସୁମାଷ୍ଟ୍ରେଙ୍କ ମୃତ୍ୟୁଖବର ଶୁଣି ଓ ଶ୍ୟାମବନ୍ଧୁଙ୍କ ମୃତ୍ୟୁ ଖବର ଶୁଣି ପତ୍ନୀଙ୍କ ମୃତ୍ୟୁବରଣ ଏକପ୍ରକାର ଦେହତ୍ୟାଗ ପରି ବୋଧହୁଏ । ସେନାପତିଙ୍କ ଦୃଷ୍ଟିରେ ଏହାହିଁ ନାରୀର ସ୍ୱରୂପ ।

'ରେବତୀ' ଏକ ରୋମାଣ୍ଟିକ୍ ବୃତ୍ତାନ୍ତର ନିରବ ଚିତ୍ରଲିପି । ଉତ୍କଳୀୟ ସଂସ୍କୃତି ଓ ପରଂପରାରେ ଜଣେ ଅବିବାହିତା କିଶୋରୀ ହେଉଛି ରେବତୀ । ରେବତୀ ଏକ ଅଶ୍ରୁପୂର୍ଣ୍ଣ ବହିଯାଉଥିବା ନଦୀର ନାଁ । ବାସୁଦେବ ରେବତୀକୁ ପଢ଼ାଇବାର ଦାୟିତ୍ୱ ନେବାପରେ ଅଥବା ତାକୁ ପାଠ ପଢ଼ାଇବା ଉତ୍ତାରେ- ତା'ମନରେ କୌଣସି ବିକାର ଆସିନଥିଲା । କିନ୍ତୁ ଯେତେବେଳେ ଜେଜୀମା ସମ୍ମୁଖରେ ଶ୍ୟାମବନ୍ଧୁ ରେବତୀ ଓ ବାସୁଦେବର ବିବାହ ପ୍ରସ୍ତାବ କଥା ପ୍ରକାଶ କରିଛନ୍ତି, ସେକଥା ରେବତୀ ଶୁଣିଲା ପରେ ହିଁ ତା'ମନରେ, ହୃଦୟର ନିଭୃତ କୋଣରେ ଲଜ୍ୟାବୋଧ ସୃଷ୍ଟି ହୋଇଛି । ଏକପ୍ରକାର ଅନୁରାଗ ଅବଶ୍ୟ ତା'ଭିତରେ ବାସୁ ପ୍ରତି ଆସିଛି, କିନ୍ତୁ ତଥାପି ସେ ଅନୁରାଗ ମର୍ଯ୍ୟାଦାର କୌଣସିଟି ସୀମା ଲଂଘନ କରିନାହିଁ । ସେ ଭଲପାଇଛି ନୀରବରେ, ଗଭୀର ହୃଦୟର, ଅତଳ ସାଗର ଗର୍ଭରେ ଏବଂ ସେଇ ନିରବତା ଭିତରେ ହିଁ ତା'ର ଓ ବାସୁଦେବର କରୁଣ ପରିଣତି ଦେଖାଦେଇଛି । ଜଣଙ୍କ ପରେ ଆଉଜଣେ ଇହଲୀଳାକୁ ସମ୍ୱରଣ କରିଛନ୍ତି । ସେକ୍ସପିୟରଙ୍କ ରୋମିଓ ଓ ଜୁଲିଏଟ୍ ପରି ନୁହେଁ ବରଂ ଉତ୍ତରରାମଚରିତ ମାନସର ଶ୍ରୀରାମଚନ୍ଦ୍ର ଓ ଦେବୀ ସୀତାଙ୍କ କରୁଣରସାପ୍ଲୁତ ଅଥଚ ଅନୁପମ ପ୍ରେମକାହାଣୀ ପରି ବିଚ୍ଛେଦର ଝୋଟିଚିତା ମଧ୍ୟରେ ରେବତୀ ଓ ବାସୁଦେବର ପ୍ରେମକାହାଣୀ ଫୁଟିଉଠିଛି ।

ବର୍ତ୍ତମାନ 'ରେବତୀ'ର ପତ୍ରିକା ପାଠ (ମୂଳପାଠ) ଓ ଅଧୁନା ମିଳୁଥିବା ବିବିଧ ସଂକଳନରେ ଉପଲବ୍ଧ ପାଠ (ପ୍ରଚଳିତ ପାଠ / ଅଧୁନାତନ ପାଠ) ବା ପରିଚିତ ପାଠ ସଂପର୍କରେ ସାମାନ୍ୟ ଦୃକ୍‌ପାତ କରିବା । ଇତିମଧ୍ୟରେ ଜଣେ ପାଠକ ହିସାବରେ କୌତୂହଳ ବଶତଃ ମୁଁ 'ରେବତୀ' ଗଳ୍ପକୁ ଆଗରୁ ପଢ଼ିଥିବା 'ପାଠ' ବା ଟେକ୍ସଟ୍ ସହ ଏବେକାର ଉପଲବ୍ଧ ପାଠ ମଧ୍ୟରେ ବୈଷମ୍ୟ ଓ ଅଭାବ ଲକ୍ଷ୍ୟ କରିବାରୁ ଅନ୍ୟାନ୍ୟ ପାଠ (ଉପଲବ୍ଧ) ଖୋଜିଲି । ମାତ୍ର ସ୍ମୃତିର ସେହି ଚିତ୍ର ସହ ପାଠଗୁଡ଼ିକ ନ ମିଶିବାରୁ ମୂଳପାଠ ବା ପତ୍ରିକା ପାଠକୁ ଖୋଜିଲି ଯାହା ସର୍ବପ୍ରଥମେ 'ଉତ୍କଳ ସାହିତ୍ୟ' ପତ୍ରିକାର ୨ୟ ଖଣ୍ଡ, ୧୦ ସଂଖ୍ୟା ବା ୧୮୯୮ ମସିହା ଅକ୍ଟୋବର ମାସରେ ପ୍ରକାଶିତ ହୋଇଥିଲା । ଗଳ୍ପଟି ଅବଶ୍ୟ ଫକୀର ମୋହନଙ୍କ 'ଶ୍ରୀଧୂର୍ଜଟୀ' ଛଦ୍ମ ନାମରେ ପ୍ରକାଶ ଲାଭ କରିଥିଲା । (ଉତ୍କଳ ସାହିତ୍ୟର ୨/୧୦ ସଂଖ୍ୟାର ପୃଷ୍ଠା ୨୨୭ ରୁ ୨୩୩ ଦ୍ରଷ୍ଟବ୍ୟ) ଗଳ୍ପର ମୂଳପାଠରେ ବା ମୁଖ୍ୟ ପାଠରେ ଥିବା କେତେକ ଶବ୍ଦକୁ ଇଚ୍ଛାକୃତ ଭାବରେ ପ୍ରଚଳିତ ପାଠରେ ବଦଳାଇ ନୂତନ ଶବ୍ଦ ପ୍ରୟୋଗ କରାଯାଇଛି ବା ଅଜାଣତରେ ଛାଡ଼ିଦିଆଯାଇଛି । କିନ୍ତୁ ଏହି 'ଲୁପ୍ତି' ବା ଓମିସନ୍ ବିଭିନ୍ନ ଭ୍ରମାତ୍ମକ 'ବିବେଚନା' ବା ଇଣ୍ଟରପ୍ରିଟେସନ୍‌କୁ ଜନ୍ମଦେବାରେ ସାହାଯ୍ୟ କରିଛି । କିନ୍ତୁ ଯେଉଁ ସବୁଠାରୁ ବଡ଼ ଦୁଃସାହସିକ କାର୍ଯ୍ୟଟି ଦେଖାଯାଏ, ସେଇଟି ହେଉଛି 'ରେବତୀ'ର ମୂଳପାଠାଂଶ ପୂର୍ବରୁ ଲେଖକ ପତ୍ରିକାରେ ପ୍ରକାଶନ କାଳରେ ଦେଇଥିବା ପୁରୋଲେଖଟିକୁ ପରବର୍ତ୍ତୀ କାଳର ପ୍ରାୟଶଃ ସଂପାଦକ ଓ ପ୍ରକାଶକମାନେ ବାଦ୍ ଦେଇଦିଅନ୍ତି । କିନ୍ତୁ ଜଣେ ଲେଖକର ଓ ଫକୀରମୋହନଙ୍କ ପରି ମହାନ୍ ଲେଖକର ବିନା ଅନୁମତିରେ ତାଙ୍କର 'ପାଠ'କୁ ପରିବର୍ତ୍ତନ କରିବା କେତେଦୂର ନ୍ୟାୟୋଚିତ ଓ ଯୁକ୍ତିସଂଗତ ? କାରଣ 'ରେବତୀ' ଗଳ୍ପ କ୍ଷେତ୍ରରେ ଥିବା ସେଇ ଏପିଗ୍ରାଫ୍ ବା ଉଦ୍ଧୃତିଟି ଖୁବ୍ ଗୁରୁତ୍ୱପୂର୍ଣ୍ଣ ଓ ସୁଚିନ୍ତିତ । ଅତ୍ୟନ୍ତ ଖେଦର ସହିତ ପ୍ରଫେସର କଇଳାଶ ପଟ୍ଟନାୟକ ଏ ସଂପର୍କରେ ଲେଖିଛନ୍ତି- "କଥା ସାହିତ୍ୟରେ ବହୁ ଦୁର୍ଲ୍ଲଭ ଦେଶୀ ଶବ୍ଦର ପ୍ରଚଳନ କରାଇ ତତ୍‌କାଳରେ ନିଜକୁ ସ୍ୱତନ୍ତ୍ର ଭାବେ ଚିହ୍ନାଇ ପାରିଥିବା ମଲ୍ଲଘର ପୁଅ ଫକୀରମୋହନର ବହୁ ଶବ୍ଦର ବିଚିତ୍ର ପରିବର୍ତ୍ତନ ତମେ ପ୍ରଚଳିତ ପାଠରେ ଦେଖିପାରିବ ।" (ଫକୀରମୋହନ ଗ୍ରନ୍ଥାବଳୀ ଗଳ୍ପମାଳା, ୨୦୧୪: ଘ) ନିଜର ସଂପାଦକୀୟ ମୁଖବନ୍ଧରେ ପ୍ରଫେସର ପଟ୍ଟନାୟକ ଆହୁରି କହିଛନ୍ତି, "ଅନେକ ଜାଗାରେ ଫକୀରମୋହନଙ୍କ ପ୍ରାଥମିକ ପ୍ରୟୋଗରେ ଶବ୍ଦର ଯେଉଁ ବିଶିଷ୍ଟ ଭାବ ସ୍ଫୁରଣ ଘଟୁଥିଲା ତାହା ଆଉ ରହିଲା ନାହିଁ ।" (ତତ୍ରୈବ, ପୃ-ଘ) ସେହିପରି ଅନେକ ଶବ୍ଦ, ବାକ୍ୟ, ମାତ୍ରା, ଫଳା ଓ ଅନ୍ୟାନ୍ୟ ବିଭାବର ପରିବର୍ତ୍ତନ ଦେଖାଯାଏ । ଲୋପ, ଆଗମ, ପ୍ରତିସ୍ଥାପନ ପ୍ରଭୃତି ପ୍ରକ୍ରିୟାତ୍ରୟୀ ଦ୍ୱାରା ଅନେକ ପରିବର୍ତ୍ତନ ଦେଖାଯାଏ ମୂଳପାଠ (ପତ୍ରିକା ପାଠ) ଓ ପରବର୍ତ୍ତୀ

ସମୟର ପ୍ରଚଳିତ ପାଠ ମଧ୍ୟରେ । ଏଠାରେ ସେହି ପରିବର୍ତ୍ତନ ଗୁଡ଼ିକ ମଧ୍ୟରୁ ସର୍ବାଧିକ ଗୁରୁତ୍ୱପୂର୍ଣ୍ଣ ଅଂଶଟି ଉପରେ ଆଲୋଚନା କରାଯାଇପାରେ । 'ରେବତୀ'ର ସେହି ଏପିଗ୍ରାଫ୍‌ଟି ଥିଲା ଏହିପରି-

"But oft some shining April morn
Is darkened in an hour
And blackest griefs o'er Joyous home
Alas! unseen may lower."

ରେଭେରେଣ୍ଡ୍ ଜେ. ଏଚ୍. ଗୁର୍ଣ୍ଣେଙ୍କ 'ଉଇଲିଅମ୍ ଟେଲ୍' କବିତାର ସପ୍ତମ ଷ୍ଟାଞ୍ଜାକୁ ଏଠାରେ ଉଦ୍ଧାର କରାଯାଇଛି । ଏହି କବିତାଟି ଜୁଭେନାଇଲ୍ ପୋଏଟ୍ରି ବା କିଶୋର କବିତା ଶ୍ରେଣୀ ଅନ୍ତର୍ଗତ । ବୋଧହୁଏ ଫକୀରମୋହନ ଏହି କବିତାଟିକୁ ନିଶ୍ଚିତ ଭାବରେ ପଢ଼ିଥିବେ । ଉଇଲିଅମ୍ ଟେଲ୍ ସ୍ୱିଜରଲାଣ୍ଡର ଏକ ବହୁ ପରିଚିତ ଲୋକଗଳ୍ପର ପ୍ରସିଦ୍ଧ ଚରିତ୍ର । ଗୋଟ୍‌ହାର୍ଡ ଅଞ୍ଚଳରୁ ଉତ୍ସୃତ ରଏସ୍ (Reuss) ନଦୀକୂଳରେ ଉଇଲିଅମ୍ ଟେଲ୍ ନିଜର ମେଣ୍ଢାମାନଙ୍କୁ ଚରାଇ ଦୈନିକ ଖାଦ୍ୟପେୟର ବ୍ୟବସ୍ଥା କରିପାରୁଥିଲା । ତେଣୁ ସେ ସେହିଥିରେ ଖୁସି ଥିଲା । ଘରେ ତା'ର ଏକମାତ୍ର ପୁଅ ଥିଲା । ସେ ଦେଖିବାକୁ ସୁନ୍ଦର ଓ ହୃଦୟରୁ ଚଞ୍ଚଳ ଓ ସତେଜ ଥିଲା । ସବୁବେଳେ ହସଖୁସି, ମଜା-ମଜଲିସ୍‌ରେ କାଳ କଟିଯାଉଥିଲା । ସେ ପିଲାଟି ବନ୍ଧୁ କହିଲେ ତା'ପିତା ପାଳିଥିବା ମେଣ୍ଢାମାନେ ହିଁ ଥିଲେ । ସେ ସେମାନଙ୍କୁ ଭଲରେ ଚିହ୍ନିଥିଲା ଓ ସେମାନଙ୍କୁ ନିର୍ଦ୍ଦିଷ୍ଟ ନାମ ଧରି ଡାକୁଥିଲା ଓ ତାଙ୍କ ସହ ଖେଳୁଥିଲା । ଉଭୟ ଖେଳସାଥୀ ଓ ଜୀବନସାଥୀ ଭାବରେ ତାଙ୍କରି ମେଳରେ ସେ କାଳାତିପାତ କରୁଥାଏ । କବିଙ୍କ ଭାଷାରେ- "So peacefully their hours were spent,/ That life had scarce a sorrow; / They took the good of everyday, / And hoped for more to-morrow." 'ଉଇଲିଅମ୍ ଟେଲ୍'ର ଏହି ଷଷ୍ଠ ପଙ୍‌କ୍ତି ପର୍ଯ୍ୟନ୍ତ ପାଠକଲେ ଜଣାପଡ଼ିବ କି ସହଜ ସୁନ୍ଦର ଭାବରେ ଜୀବନ ଜୀଇଁ ଥିଲେ ସେମାନେ । ବର୍ତ୍ତମାନ ପାଠକଙ୍କୁ ଅନୁରୋଧ 'ଉଇଲିୟମ୍ ଟେଲ୍'ର ପାଠ୍ୟରୁ ଉଭୟ ସ୍ୱିଜରଲାଣ୍ଡର ଲୋକମିଥ୍ ଓ ଗୁର୍ଣ୍ଣେଙ୍କ କବିତାର କଥାରୁ ମୁହଁ ଫେରାଇ ସେହି ଚିତ୍ରକୁ ସେନାପତିଙ୍କ 'ରେବତୀ'ରେ ଖୋଜାଯାଉ । ଫକୀରମୋହନ ଶ୍ୟାମବନ୍ଧୁର ଘର ଚଳିବା କଥା ରେ କହିଛନ୍ତି- "ସବୁ ମିଶାଇଲେ ମାସକୁ ଚାରିଟଙ୍କାରୁ ଊଣା ହେବ ନାହିଁ, ସଂସାର ଏକରକମ ଚଳେ । ଏକରକମ କିଆଁ ? ବୋଇଲେ ଭଲ ଚଳେ । ଏଇଟା ହେଲା ନାହିଁ, ସେଇଟା ଘରେ ନାହିଁ, ଏପରି କଥା ଘରର କାହାରି ମୁହଁରେ ଶୁଣାଯାଏ ନାହିଁ । ବାଡ଼ିରେ ଶାଗମୁଗ ଛାଡ଼ି ସଜନା ଦୁଇଗଛ । xxx । ଜମିଦାର ସାଢ଼େ ତିନିମାଣ ଜମି ଚଷିବାକୁ ଦେଇଛନ୍ତି; ଧାନ ବଳେ ନାହିଁ କି କମେ ନାହିଁ । ଶ୍ୟାମବନ୍ଧୁଟି ବଡ଼ ସିଧାସଳଖ ଲୋକ, ପ୍ରଜାମାନେ ମାନନ୍ତି, ସୁଖ ପା'ନ୍ତି । ବାପରେ ଧନରେ କହି ଦୁଆର ଦୁଆର ବୁଲି ଖଜଣା ଅସୁଲ କରେ, କାହାରି ଠାରୁ ଅନ୍ୟାୟରେ ପଇସାଟିଏ ନିଏ ନାହିଁ । xxx । ଶ୍ୟାମବନ୍ଧୁଙ୍କ ଘରେ ଖାଇବାକୁ କୁଟୁମ୍ବ ଚାରିଜଣ, ଆମେ ଦୁଇପ୍ରାଣୀ, ମା ବୁଢ଼ୀ, ଦଶ ବରଷର ଗୋଟିଏ ଝିଅ । ଝିଅଟିର ନାମ ରେବତୀ ।" (ଉତ୍କଳ ସାହିତ୍ୟ, ୨/୧୦, ୧୮୯୮, ଅକ୍ଟୋବର, ପୃ-୨୨୭) ଉଇଲିଅମ୍ ଟେଲ୍‌ର ଗୋଟିଏ ପୁଅ ଥିଲା ଓ ଏଠାରେ ଶ୍ୟାମବନ୍ଧୁର ମଧ୍ୟ ଏକମାତ୍ର କନ୍ୟା ସନ୍ତାନ ଅଛି । ଦୁହିଁଙ୍କ ଜୀବନରଥ ସୁରୁଖୁରୁରେ ଚାଲିଥିଲା । ଉଭୟ ଠାରେ ପୁଅ-ଝିଅ ଦୁଇଜଣ ନାବାଳକ-ନାବାଳିକା । କାରଣ ରେବତୀର ବୟସ ଦଶବର୍ଷ ଥିଲା ଯେତେବେଳେ ସବୁ ଠିକ୍‌ଠାକ୍ ଥିଲା । ତା'ପରେ ଆହୁରି ବର୍ଣ୍ଣନା ରହିଛି ଯେ, ଶ୍ୟାମବନ୍ଧୁ ରେବତୀକୁ ସନ୍ଧ୍ୟାରେ ବିବିଧ ଭଜନ ଗାଇ ଶିଖାଇଥିଲେ । ରେବତୀ ମଧ୍ୟ ଖୁବ୍‌ଶୀଘ୍ର ସେସବୁକୁ ଶିଖି ଦେଇଥିଲା ଓ ସେଗୁଡ଼ିକୁ ସୁନ୍ଦର ଆବୃତ୍ତି କରୁଥିଲା । କିନ୍ତୁ ହଠାତ୍ ଏପ୍ରିଲ୍‌ର ଉଜ୍ଜ୍ୱଳ ସକାଳ କିଛିକ୍ଷଣ ମଧ୍ୟରେ ଘନ ଅନ୍ଧାରରେ ପରିଣତ ହୋଇଗଲା । ସୁଖର ସଂସାର ଉପରେ ଦୁଃଖର ବାଦଲ ଘୋଟିଗଲା । ଏଇଠାରେ ମଧ୍ୟ ଭାଗ୍ୟର ଅଦୃଶ୍ୟ ହାତର କରାମତି ରହିଛି । ଗୁର୍ଣ୍ଣେଙ୍କ ବର୍ଣ୍ଣନା ଦୁଇଖଣ୍ଡରେ ପରିବ୍ୟାପ୍ତ । ଭାଗ୍ୟର ସ୍ଥିତି ଓ କରାମତିକୁ ଦେଖାଇବା ଲାଗି ଗୁର୍ଣ୍ଣେ ଲେଖିଛନ୍ତି- "Not yet on Switzerland had dawned / Her day of liberty: / The Stranger's yoke was on her sons, / And passed right heavily. So one was sent in luckless hour / To rule in Austria's name; / A haughty man of savage mood- / In pomp and pride he came." (William Tell) ସେଦିନ ଉଇଲିୟମ୍ ଟେଲ୍ ନିଜର ଏକମାତ୍ର ପ୍ରିୟ ପୁତ୍ରକୁ ଧରି ଅଲଟର୍ଫ ଟାଉନ୍‌କୁ ଆସିଥିଲା । ଏହିଠାରେ ରେଭେରେଣ୍ଡ୍ ଗୁର୍ଣ୍ଣେ ଲେଖିଛନ୍ତି- "For oft the boy had eyed the spoil / His father homeward bore / And prayed to join the hunting crew / When they should roam for more." ସେହିଠାରେ ପ୍ରଜାପୀଡ଼କ ରାଜାର କୋପଦୃଷ୍ଟିରେ ଶିକାର ହୋଇ ଉଇଲିଅମ୍ ଟେଲ୍‌କୁ ଏକ ବିଚିତ୍ର କାର୍ଯ୍ୟ ସ୍ୱରୂପ ଦଣ୍ଡ ଦିଆଗଲା । ରାଜାଙ୍କ ନିର୍ଦ୍ଦେଶବେଳେ ସେ ଈଶ୍ୱରଙ୍କୁ ମାତ୍ର ପ୍ରାର୍ଥନା କରିଛି । ସେ କାକୁତି ମିନତି ହୋଇଛି ତାକୁ ନିଜକୁ ନ ହେଲା ନାହିଁ କିନ୍ତୁ ତା'ପୁଅକୁ

ଛାଡ଼ିଦେବା ନିମନ୍ତେ । "But spare, oh spare my child !" କିନ୍ତୁ ରାଜା ସେ ପିଲାଟି ମୁଣ୍ଡରେ ସେଓ ଗୋଟିଏ ରଖି ଏକ ତୀର ଦ୍ୱାରା ତା'ର ବାପା ଉଇଲିୟମ୍ ଟେଲ୍‌କୁ ଦୁଇଫାଳ କରିବାକୁ ବା ଲକ୍ଷ୍ୟଭେଦ କରିବାକୁ କୁହାଯାଇଛି । ଏଥିପାଇଁ ସେ ଖୁବ୍ ଭୟଭୀତ ଥିଲେ ହେଁ ଈଶ୍ୱର ସେ ତୀରର ମାର୍ଗଦର୍ଶନ କରାଇ ତାକୁ ଲକ୍ଷ୍ୟ ସ୍ଥଳରେ ପହଞ୍ଚାଇଲେ । ଶେଷରେ ଗୁର୍ଣ୍ଣେ ଲେଖିଛନ୍ତି- "God helped the right, God spared the sin: / He brings the proud to shame; / He guards the weak against the strong, / Praise to his holy name !" କିନ୍ତୁ ଏହିଠାରେ ରେବତୀର ପରିଣାମ ଖାପଖୁଆଇ ନାହିଁ । ଯଦି କେହି 'ରେବତୀ'କୁ ନାରୀଶିକ୍ଷା ସପକ୍ଷରେ ବିଚାର କରୁଥାଏ ତେବେ ଏଇ ପରିଣତି ସହ ମିଳାଇ ନେଇ ବିଚାରିବା ବେଳେ ଭିନ୍ନ ସ୍ୱାଦ ବାରିହୁଏ, ଭିନ୍ନ ବାର୍ତ୍ତା ମିଳିଥାଏ ।

'ରେବତୀ' ଗଳ୍ପରେ ଲେଖାଯାଇଛି ଯେ "ଡଃ. ଇନ୍‌ସପେକ୍ଟର ମଫସଲ ଗସ୍ତକୁ ଯିବା ସମୟରେ ପାଟପୁରରେ ରାତିଏ ରହିଯାଇଥିଲେ । ଗ୍ରାମର ମୁଖିଆ ମୁଖିଆ ଚାରିପାଞ୍ଚଜଣ ଲୋକ କୁହାପୋଛା କରିବାରୁ ଦିପୋଟିବାବୁ ଓଡ଼ିଶା ବିଭାଗର ଇନସ୍‌ପେକ୍ଟରଙ୍କ ଠାରୁ ରିପୋର୍ଟ କରି ଗୋଟିଏ ଅପର ପ୍ରାଇମେରୀ ସ୍କୁଲ ବସାଇ ଦେଇଅଛନ୍ତି ।" (ଉତ୍କଳ ସାହିତ୍ୟ ୨/୧୦, ପୃ- ୨୨୭-୨୮) ୧୮୯୨ ମସିହା ଜୁନ୍ ମାସ ୨୧ ତାରିଖ ଦିନ ରାଧାନାଥ ରାୟ ସର୍ବପ୍ରଥମେ ଏହି ପଦବୀରେ ନିଯୁକ୍ତ ହୋଇଥିଲେ । ତେଣୁ ଏ ସୂତ୍ରରେ ପାଟପୁର ୟୁ.ପି. ସ୍କୁଲଟି ୧୮୯୨ ମସିହା ଜୁନ୍ ମାସ ପରେ ପରେ ହୋଇଛି । ଏଣୁ ରେବତୀର ପାଠପଢ଼ିବା ସମୟ ମଧ୍ୟ ଏହା ପରବର୍ତ୍ତୀ । ରେବତୀ ମଧୁରାଓଙ୍କ 'ଛାନ୍ଦମାଳା' ଓ ସୀତାନାଥ ରାୟଙ୍କ 'ପ୍ରଥମପାଠ' ପଢ଼ିଛି । ଅତଏବ 'ପ୍ରଥମପାଠ' ୧୮୭୫ ରୁ ୧୮୮୯ ମଧ୍ୟରେ ପ୍ରକାଶ ପାଇଥିଲା । ତେଣୁ ରେବତୀ ୧୮୯୨ ପରେ ପଢ଼ା ଆରମ୍ଭ କରିଥିବାରୁ ଏହି ବହି ପଢ଼ିବା ଯେତିକି ସମ୍ଭବ, ପାଠକେ ଏହାକୁ ସତ୍ୟ କଳ୍ପିବା ସେତିକି ସହଜ । ଶ୍ରୀପଞ୍ଚମୀ ଦିନ ରେବତୀର ପାଠପଢ଼ା ଆରମ୍ଭ ହୋଇଥିବା ହେତୁ ଏ ସମୟ ୧୮୯୩ ମସିହା ଫେବୃୟାରୀ ମାସ ବା ମାଘମାସ ଶ୍ରୀପଞ୍ଚମୀ । ଏଣୁ ରେବତୀ ଜୀବନରେ ଆସିଥିବା ବିପର୍ଯ୍ୟୟ ସବୁ ୧୮୯୫ ମସିହା ପରର କଥା । ଏହିପରି 'ରେବତୀ' ଗଳ୍ପର ସତ୍ୟତା ଓ କଳାକୁଣ୍ଡଳୀ ବାହାର କରାଯାଇପାରେ । ଏଣୁ ପ୍ରଥମ କଥା ଓ ଶେଷକଥା ହେଉଛି ଏପରି ଶୈଳୀ ଓ ଧାରାର ଟେକ୍‌ସ୍ଟକୁ ବୁଝିବା ଲାଗି ଯା'କୁ ପ୍ରଥମେ ଟେକ୍‌ସ୍ଟର ଗତାନୁଗତିକ ଫର୍ମରୁ ତଥା ଫର୍ମୁଲାବଦ୍ଧ ଦୃଷ୍ଟି ଓ ଦର୍ଶନରୁ ମୁକ୍ତି ଦେବାକୁ ପଡ଼ିବ । ଏଣୁ ଜଣେ ପାଠକ ହିସାବରେ ମୁଁ ରେବତୀକୁ ପ୍ରଥମେ ମୁକ୍ତି ଦେବାକୁ ପସନ୍ଦ କରିବି, ମୁକ୍ତ ସୁନୀଳ ଆକାଶରେ ମୁକ୍ତ ବିହଙ୍ଗମ ହୋଇ ଉଡ଼ିବାବେଳେ ରେବତୀକୁ ଦେଖିବାକୁ ଓ ତା'ମନକୁ ବୁଝିବାକୁ ତଥା ତା'ସହ ଗପିବାକୁ, ତାକୁ ମନପ୍ରାଣ ଭରି ଆତ୍ମା ଦେଇ ଭଲପାଇବାକୁ ଶ୍ରେୟସ୍କର ମନେକରିବି । ଏହା ହିଁ ମୋ ଆଖିରେ ପାଠକୀୟ ଔଚିତ୍ୟବୋଧ, ଲେଖକୀୟ ଔଚିତ୍ୟବୋଧ ଯାହାକିଛି ହେଉନା କାହିଁକି । ଲେଖାଟିରେ ଅନେକ ଜାଗାରେ ଲେଖକ ନିଜେ ରହିଯାଇଛନ୍ତି । ନିଜକୁ ବାଦ୍‌ଦେଇ ସେ ସଂପୂର୍ଣ୍ଣ ଟେକ୍ସଟ୍‌ଟିକୁ ପ୍ରସ୍ତୁତ କରିପାରି ନାହାଁନ୍ତି । ଶ୍ୟାମବନ୍ଧୁର ସ୍ଥିତି ବିଷୟରେ ପାଠକଙ୍କୁ ଅବଗତ କରିବାକୁ ଯାଇ "ଏକରକମ କିଆଁ? ବୋଇଲେ ଭଲ ଚଳେ" କହିବା ଏକ କଥୋପକଥନ ଶୈଳୀ ଓ ଲେଖକୀୟ ଇନ୍‌ଭଲ୍‌ଭମେଣ୍ଟର ସୂଚନା ଦିଏ । ଯାବନିକ ଶବ୍ଦ ପ୍ରୟୋଗ ଫକୀରମୋହନଙ୍କ ସାହିତ୍ୟର ଅନ୍ୟ ଏକ ବୈଶିଷ୍ଟ୍ୟ । କିନ୍ତୁ ଜେଜୀମା ମୁହଁରେ "ଯାହା ଆପଣାକିଆ, ତହିଁକା ଇଲାଜ୍ କିଆ?" ପଦଟି ଫକୀରମୋହନ ନିଜେ ପଶିଯାଇ କହିଲାପରି ବୋଧ ହେଉଛି । ତେବେ ସର୍ବୋପରି ଏହାକୁ ଅସ୍ୱୀକାର କରିହେବ ନାହିଁ ଯେ, ରେବତୀ, ଶ୍ୟାମବନ୍ଧୁ, ବାସୁଦେବ, ଶ୍ୟାମବନ୍ଧୁଙ୍କ ପତ୍ନୀ ଓ ଜେଜୀମାର ମୃତ୍ୟୁ ଓ ବିଶେଷକରି ରେବତୀର ନିରବତା ଭିତରେ ସଂଜୀବନୀ ମନ୍ତ୍ର ଥିଲା ଯାହା ଆଜିବି ଶତଶତ ରେବତୀଙ୍କ ଜନ୍ମ ସହ ସମୟସ୍ରୋତରେ ତାଙ୍କର ରୂପାନ୍ତରଣ ଓ ପୁନର୍ନବା ପାଇଁ ପ୍ରଚ୍ଛନ୍ନ ପ୍ରେରଣା ପ୍ରଦାନ କରିଚାଲିଛି । ବୋଧହୁଏ ଏହାହିଁ ଭବଭୂତି ଓ ଫକୀରମୋହନଙ୍କ ପରି କରୁଣା ଓ କାରୁଣ୍ୟର ଦୁଇ ମହାନ୍ କାରିଗର ତଥା ଭବଭୂତିଙ୍କ ପୁନର୍ଜନ୍ମ ଓ ପୁନର୍ସଂସ୍କରଣ ବ୍ୟାସକବି ସେନାପତିଙ୍କ ସରସ୍ୱତୀ ରେବତୀର ଶାଶ୍ୱତ ସାରସ୍ୱତ ବାର୍ତ୍ତା ।

ସହକାରୀ ପ୍ରଫେସର ଓ ବିଭାଗମୁଖ୍ୟ
ଅଧିସ୍ନାତକ ଓଡ଼ିଆ ବିଭାଗ
ଫକୀର ମୋହନ ସ୍ୱୟଂଶାସିତ ମହାବିଦ୍ୟାଳୟ
ବାଲେଶ୍ୱର-୭୫୬୦୦୧, ଓଡ଼ିଶା
ଭ୍ରାମ୍ୟଭାଷ- ୮୩୨୮୯୦୯୧୫୭
ଇମେଲ୍-santoshonly123@gmail.com